УДК: 811.161.2'373.72

Н. О. Зубець

ПОЗНАЧЕННЯ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЗАГАЛЬНОМОВНІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Зубець Н. О. Позначення злочинної поведінки людини в українській загальномовній фразеології.

У статті здійснюється ідеографічний аналіз тематичної групи фразеологічних одиниць на позначення злочинної поведінки людини: визначаються основні варіантно-синонімічні групи, з'ясовується мотиваційна база таких висловів.

Ключові слова: антропоцентризм, пейоративність, ідеографічний опис, тематична група, варіантно-синонімічна група.

© Н. О. Зубець, 2011.

Зубец Н. А. Обозначение преступного поведения человека в украинской общеязыковой фразеологии.

В статье осуществляется идеографический анализ тематической группы фразеологических единиц, обозначающих преступное поведение человека: определяются основные вариантно-синонимические группы, выясняется мотивационная база таких выражений.

Ключевые слова: антропоцентризм, пейоративность, идеографическое описание, тематическая группа, вариантно-синонимическая группа.

Zubets N. A. The expression of the person's criminal behaviour in Ukrainian general language phraseology.

In the article the ideographical analysis of thematic group of phraseology units is carried out on denotation of person's criminal behavior: basic variant and synonymous groups are determined, the motivational base of such expressions is found out.

Key words: anthropocentrism, pejorativity, ideographic description, a thematical group, variant-synonimic group.

У сучасній фразеології підтримується інтерес до системного її вивчення. Цей аспект ставить перед дослідниками проблему ідеографічного опису фразеологічного складу мови, у рамках якого виокремлюються й вивчаються фрагменти фразеологічної системи нашої мови. У вітчизняному мовознавстві теоретичні й практичні проблеми, пов'язані з конкретними тематичними й семантичними полями, групами, рядами, були предметом дослідження М. Демського, В. Ужченка, Ю. Прадіда, Н. Грозян, Г. Доброльожі, О. Каракуці та ін. На думку Ю. Прадіда, «вирізнення як лексичних, так і фразеологічних мікро- та макросистем має обов'язково підпорядковуватися екстралінгвістичному членуванню світу і будуватися на поняттєво-логічних принципах (позалінгвістичний фактор), ґрунтуватися на наявності в семантичній структурі всіх членів вирізненої мікро- чи макросистеми спільної семантичної ознаки, яка є для даної мікро- та макросистеми інтегруючою (лінгвістичний фактор)» [1, с. 15].

У наукових пошуках усе ширше поєднуються надбання різних галузей знань (психології, соціології, культурології, лінгвістики), у яких першорядну роль відіграє людський фактор. На сучасному етапі гуманітарні науки, у т.ч. й лінгвістика, переходять на нову методологічну парадигму – антропологічну, коли людина розглядається як центр і найвища мета світобудови. У мовній моделі світу особлива роль відводиться макрополю «Людина». Постійно поповнюються рубрики мікросистем із значенням «Людина як жива істота», «Людина як розумна істота» тощо. Присутність людини спостерігається на всьому просторі мови, але найвиразніше – у фразеології, бо, за спостереженнями вчених, 95% стійких висловів пов'язано з людиною, репрезентацією її зовнішнього вигляду, внутрішніх якостей, оцінкою її іншими людьми і т. ін. «Фразеологія, – наголошує А.Емірова, – покриває ті ділянки дійсності, які безпосередньо пов'язані з людиною, з її баченням, оцінкою реалій, із психологічними властивостями особистості – пізнавальними процесами, емоційно-вольовою стороною психіки, індивідуально-типологічними властивостями особистості» [2, с. 20]. Фраземи не тільки називають явища,

© Н. О. Зубець, 2011.

а й зображують їх багатоаспектно, пропускаючи через призму людських почуттів, емоцій. Завдяки цим властивостям вони творять окрему фразеологічну картину світу, основними ознаками якої є антропоцентричність і пейоративність. О.Забуранна наголошує, що антропоцентризм у фразеологічних дослідженнях розуміють як спрямованість фразем на позначення світу людини [3, с. 55]. Пейоративність у фразеології ґрунтується на здатності реагувати на те, що виходить за межі стандартного, тому негативні явища перш за все стають предметом позначення у фраземіці.

Виокремлення й систематизація конкретних поняттєвих полів з метою подальшого дослідження форм системної організації фразеологічного фонду мови зумовлює актуальність теми дослідження.

Предметом нашої уваги стала тематична група фразем «Злочинна поведінка людини», що повністю пов'язана з антропоцентричним і пейоративним принципами. Вона входить до фразеосемантичного поля на позначення соціально-моральних норм поведінки людини, точніше – тематичного поля «Поведінка людини». Мета розвідки – встановити склад тематичної групи фразеологізмів на позначення протиправної поведінки людини, визначити варіантно-синонімічні групи для доповнення ідеографічної ієрархії фразеологічної системи мови, з'ясувати мотиваційну базу таких висловів. Матеріалом для дослідження стали фраземи, вибрані нами з академічного фразеологічного словника української мови [4].

Поведінка людини – це окрема категорія, що пов'язана з психічними процесами, станами та властивостями людини. Вона досліджується не лише психологами, а й представниками інших наук (педагогіки, юриспруденції, лінгвістики та ін.). Загалом поведінка людини включає в себе два складники: вчинки, що не суперечать правовим і моральним нормам, та вчинки, що суперечать відповідним нормам, прийнятим у суспільстві. Щодо останніх, то це, наприклад, побиття, вбивство, крадіжки, зрада, зґвалтування, розбій, жорстока експлуатація людини та ін. У фразеології відображено особливе ставлення українців до морально-етичних, естетичних явищ людського суспільного буття. Негативне сприйняття антисоціальної поведінки індивідуумів відображене в номінативних фразеологізмах, що є назвами людей, які скоюють протиправні дії (вбивці, крадії, злодії, ґвалтівники, зрадники, хабарники): *батька рідного продасть, бісова (вража, зла, диявольська, лиха, лукава) личина, блудлива овечка, вражий (сучий, дияволів, іродів, чортів, гадів, песький) син, темна душа, нечистий на руку, руки по лікті в крові* та ін. (*Паллант, любесенький хлопчина, Скріпивсь, стоїть, як твердий дуб, І жде, яка то* ***зла личина*** *Йому нам'яти хоче чуб.* Котл.; *Ніла ... порадила постояльцям остерігатися цього відвідувача, бо він* ***на руку нечистий.*** Гуц.; *Хто-бо в пошані тепер? Тільки спільник у злочині, тільки* ***темна душа****, що горить від укритого в ній лиходійства.* Зеров); у назвах, що

© Н. О. Зубець, 2011.

відображають результати протиправних дій, здійснених окремими людьми: *каїнове діло, кривава баня, мокра справа, як обух над головою* (*Для неї і про рідного сина забудеш, коли цей син звівся нінащо й* ***каїнове діло*** *чинить.* Галан; *– Еге, – сказав собі бургомістр, – цей хлопчик був коло* ***мокрих справ!*** Янов.)*;* у назвах, що позначають місця позбавлення волі чи місця зосередження злочинних елементів: *дармове мешкання, казенний дім, вовче кубло, осине гніздо* тощо (*– Ці листівки можуть прискорити вам арешт. – А може, вони якось відтягнуть його? – засміявся Степан Васильович, іще не дуже вірячи, що йому доведеться потрапити в* ***казенний дім.*** Стельм.; *– Одне* ***гніздо осине*** *розворушили, а друге ще ... ось незаймане, – сказав Єгор.* Шиян).

Фраземи на позначення негативних, ганебних дій, процесів, станів, що суперечать загальноприйнятим нормам поведінки і за які наступає кримінальна відповідальність, ми поділили на 6 груп:

1) «жорстоко побити, покалічити»: *брудними (каляти, паскудити) руки, відбити (надсадити) бебехи (печінки), видерти (видряпати, видрати) очі, годувати бебехами (буханцями), давати дрозда (жару, зуботичину, перцю, прикурити), дати березової каші, дати хльосту, кістки живої не оставити, смертельним боєм* та ін.;

2) «убити, розправитися»: *брати гріх на душу, вибити дух, відправити на той світ, вийняти душу (серце), випустити дух, відбирати (віднімати) життя, відірвати голову, вкоротити віку (життя), живцем у землю вложити, змішати з землею (брудом), обірвати життя, обагрити руки кров'ю, під ніготь, повергати в прах (у порох), посадити на палю, пустити під ніж, пустити під шум, роздавити як муху, скрутити голову* та ін.;

3) «нещадно експлуатувати, знущатися»: *брати за карк (за в'язи), видирати з зубів (горла, рота, рук), видавлювати (вижимати, вичавлювати, виїдати) соки, вимотати кишки, висіти дамокловим мечем, витрясти душу, гнути (згинати, скручувати) в дугу (в сук, в три дуги, в три погибелі), на гречку переганяти, сотати кишки (жили)* та ін.;

4) «красти, відбирати»: *гарбати в скриню, живцем облупити, ловити (вудити) рибу в каламутній (мутній) воді, набивати (напихати) кишені (калитку, капшук), нагріти руки, обідрати до нитки, обідрати шкуру, піднімати (брати) що легко лежить* та ін.;

5) «зрадити»: *встромити (всадити, дати) ніж (ножа) у спину, продати душу* та ін.;

6) «зґвалтувати»: *забрати (зірвати, зняти) вінок, потолочити віночок.*

Найбільшою чисельністю фразеологічних одиниць відзначаються синонімічні ряди з домінантами «побити», «убити». Кілька стійких зворотів за рахунок своєї багатозначності відносяться до двох рядів, типу *звернути в»язи (шию, голову), пустити юшку (кров, мазку): – Може, ще хто, хлопці, наважується* ***звернути*** *мені* ***в'язи****, то виходь.*(Кроп.); *– Я б*

© Н. О. Зубець, 2011.

нічого не хотіла, якби ті москалі, як ітимеш від своєї попаді, ***звернули*** *тобі, як курчаті,* ***голову****!..*(Мирний) .

Більшість фразеологізмів визначених синонімічних груп не позначають прямі дії, хоч вони гіпотетично й можливі, а вживаються у переносному значенні, посилюючи експресивність, наприклад: *видерти очі, відбити печінки (бебехи, бельбахи), вирівняти ребра, витерти ворсу, врізати язика, здирати шкуру, живцем у землю вложити, кістки живої не оставити, пити (смоктати, ссати) кров, скрутити голову.* Ряд стійких зворотів мають виразний евфемістичний (*витерти ворсу, нам'яти боки, втерти маку* – «побити»*, забрати вінок*, *потолочити віночок* – «зґвалтувати», *відбирати життя, вкоротити життя* – «убити») або каламбурний (*давати дрозда, дати березової каші, доїхати ябедами, на гречку переганяти*) характер. Поява цих фразеологічних замінників зумовлена бажанням приховати неприємні сторони людського життя. У складі розгляданої тематичної групи фразеологізмів є такі звороти, що включають слова, які самостійно в мові не вживаються: *брати на* ***арапа****, брати на* ***цугундер****, дати* ***хльосту****.*

З-поміж зафіксованих фразеологізмів трапляються такі, що у своєму складі містять професіоналізми, терміни (пов'язані не з юридичною, а з різними спеціальними сферами), жаргонізми, арготизми: *відбити* ***бебехи****, вибити з* ***колії****, вивести в* ***розход****, випустити* ***тельбухи****, давати* ***бухана****, дати* ***шаньку****, кривава* ***оргія****,* ***оббілувати*** *як білочку.* Однак найчастіше розглядані фразеологізми збудовані на основі порівняння, схожості, аналогії з більш зрозумілими явищами (наприклад, із рослинним і тваринним світом) або передають злочинну поведінку людини через фізичні зовнішні прояви, дії чи процеси: *виходити з берегів, всипати перцю, гнути в дугу, зігнути в баранячий ріг, ловити рибу в каламутній воді, обдерти як липку, обснувати як павук, перейти межу, як з гіллі зірвався, як несамовитий.*

Особливості світосприйняття, світобачення українців зумовили появу фразеологічних одиниць, що вказують на недотримання в поведінці особи заповідей християнської моралі: *брати гріх на душу, відібрати життя, впасти в гріх, довести до згуби, і батька рідного не пожаліє, не дозволяти собі зайвого, нести смерть, обірвати життя, повергати в прах.* Часто в таких фразеологізмах містяться сакральні поняття й символи (***Бог, душа, потойбічний світ***), міфологічні істоти (***біс, чорт***): *бог Мамона обплутав (поплутав), брати на Бога, видирати душу, відправити (спроваджувати) на той світ, продати душу, витрясти душу; біс спокушає, чортеня штовхає, відправити чортам на сніданок.* Наявність варіантних форм в аналізованих фразеологізмах свідчить про частоту їх уживання в мовленні й добір якнайточнішого слова.

Отже, українська загальномовна фразеологія на позначення злочинної поведінки людини є цікавою щодо семантики й багатою в плані

© Н. О. Зубець, 2011.

виражальних можливостей. Протиправні дії людини відтворені у фраземіці емоційно, оригінально, відповідно до особливостей національного світосприймання.

Література

1. Прадід Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) / Ю. Ф. Прадід. – К; Сімферополь, 1997. – 252 с.

2. Эмирова А. М. Сопоставительная характеристика фразеологии русского и крымскотатарского языков: универсальное и специфическое / А. М. Эмирова // Культура народов Причерноморья. – 1998. – № 5. – С. 17−25.

3. Забуранна О. В. Антропоцентризм у сфері фразеологічного значення (на матеріалі перської та української мови) / О. В. Забуранна // Мовознавство. – 2003. – №1. – С. 55-59.

4. Фразеологічний словник української мови / В. Білоноженко, В.Винник, І. Гнатюк та ін. – К.: Наукова думка, 1993. – 984 с.